

Приказ књиге: Милош Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Слио, Београд, 2007.

Бенџамин Дизраели (1804–1881), први ерл од Биконсфилда, британски државник и романописац, представља личност која је оставила веома дубоки траг у историји своје земље и у историји модерне Европе. Двоструки премијер Велике Британије – “Империје у којој никада не залази сунце” – и поверљиви пријатељ краљице Викторије, лидер британских конзервативаца, плодан књижевник, идеолог англосаксонског империјализма, своју најважнију животну улогу одиграо је, и то на одлучујући начин, за време “Велике источне кризе”, која је својим исходом, у виду Берлинског конгреса 1878. године, за више деценија одредила судбину земаља Балканског полуострва, а делом и укупних међународних односа на Старом континенту.

Баш о Дизраелију и Источном питању говори нам и истоимена књига Милоша Ковића, доцента Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, коју је издала реномирана издавачка кућа Цлио. Књига представља његову допуњену и прилагођену докторску тезу *Бенџамин Дизраели и балканска политика Велике Британије*, одбрањену у јесен 2006. године на матичном факултету. С обзиром на то да је она резултат ауторовог једногодишњег стипендијског боравка и рада на Универзитету у Оксфорду, што му је омогућило кретање кроз фондове британских архива и библиотека, а нарочито приступ Дизраелијевим приватним рукописима које, као део његове заоставштине, чува фондација

атионал Труст

, увећана су очекивања (али и критеријум оцењивања) од ове књиге и резултата истраживања које доноси.

Спрам овако велике теме – односа “крупне” историјске личности, као што је Дизраели, и значајног историјског догађаја, попут највеће политичке кризе у Европи у задњој четвртини XIX века – Ковић је у свом раду заузео становиште које представља његово чврсто убеђење – да се, као што сматрају и утемељивачи историје “дугог трајања”, после испитивања њених структуралних чинилаца (друштвених, економских, политичких и геостратешких) истражују и улоге личности и “догађајна”, политичка историја. Овакав

став последица је уверења да, и поред притисака “структура”, у свим историјским околностима увек остаје довољно простора за субјективне, индивидуалне интервенције, које често могу да одлучујуће утичу на даљи ток историје. Успешност овог наслањања биографског и политичко-историјског приступа на већ постављене “структуралне историјске координате” јасно демонстрира Ковићева књига, можда понајвише због избора саме теме, то јест због упечатљивости Дизраелијевог личног утицаја на исход једне крупне дипломатско-политичке кризе.

Сасвим у складу с ауторовим истраживачким ставом, и сама књига подељена је на две целине – биографску и политичко-историјску. Тако се у првом делу књиге, а да би се спознало чиме се Дизраели руководио, то јест шта је мислио и знао о Балкану и Османском царству када је самостално доносио политичке одлуке током поменуте међународне кризе, износи преглед чинилаца који су формирали схватања будућег премијера, од породичног миљеа, преко књижевних и политичких утицаја, па све до описа развојних токова његове каријере. Тако ће се показати да је за формирање младог Дизраелија био пресуднији, чак више и од породичних и интелектуалних утицаја (пре свега оца Исака Израелија) и накнадног “поновног откривања” свог јеврејског порекла, помодни утицај романтичарског покрета, који ће (покренувши потрагу за “генијем у себи”) у њему распалити прво литерарну, а потом и политичку славољубивост. Романтичарско потенцирање моралног релативизма и одушевљавање макијавелистичком праксом само ће се учврстити код Дизраелија током младалачког, “бајроновског” путовања на Оријент у оквиру помодног “Grand Tour”, који је практикован међу припадницима највиших друштвених слојева, и породиће прво јаку туркофилију (и – спрам ње – антагонистичка осећања према балканским хришћанима), а затим и својеврсну “расну теорију”, у складу с популарним светоназорима у првој половини XIX

века, која је коинцидирала с његовим откривањем сопствених оријенталних корена. Еволуција ставова, од критике Турског царства и извесних “романтичарских” симпатија према национал-ослободилачким покретима овог дела Европе до заузимања становишта у прилог апологији “болесника с Босфора”, лако је уочљива у Дизраелијевим романима – од “Алроја” и “Искандера” до јасно протурски интонираних “Кенингсбија” и “Танкерда”. У исти мах, Ковић нам хронолошки предочава и политичку каријеру тада већ реномираног писца Дизраелија, који је од “торијевског радикала”, критичара Пилове владе, израстао у наследника Палмерстонове чврсте антируске политике, која има континуитет с Велингтоновим ставовима (а насупрот, рецимо, Канинговим) и представља доминантну струју традиционалне британске спољне потике – одржавање “равнотеже снага” на Старом континенту – помоћу које се одржавала моћ ове трговачко-поморске империје.

Кроз систематско истраживање културно-политичког миљеа у којем је Бенцамин Дизраели сазревао и радио књига нас поступно упућује и на објашњавање мотива који су стајали иза његових ставова и деловања током полувековне књижевне и политичке каријере. Док се биографски приступ првог дела “развојног пута” будућег британског

премијера пре свега бави историјом идеја, те анализом његових књижевних дела и исказа током важних догађаја, друга половина “биографског дела” Ковићеве књиге се постепено, већ у складу с Дизраелијевим политичким ангажманом у његовим зрелим годинама, проширује дипломатском историјом и приказом међународних односа. На тај начин се показује како су раније стечена убеђења и ставови, у датим друштвеним и политичким околностима, утицали на Дизраелијеве крупне политичке одлуке, нарочито за време трајања ове велике међународне кризе када је он, према оценама савременика, у спољној политици приграбио готово “дикаторска овлашћења”.

Други део књиге бави се самом Великом источном кризом и њеним током, тачније – Дизраелијевом улогом у њој. Усредсређујући се пре свега на сам след догађаја, а тек “из другог плана” на структурне, економске, социјалне и културне корене који су ову кризу од периферног жаришта претворили у велики дипломатски, политички и војни спор европских сила, *Дизраели и Источно питање* нам осветљава “британску перспективу” повлачења спољно-политичких потеза у овој кризи, а који су фокусирани око Дизраелија као централне личности. Обрађене су све фазе и сви битни догађаји у трогодишњој екскалацији међународне кризе: од почетка српског устанка у Босни и Херцеговини, бугарског устанка и зверстава башибозлука над цивилима, који су изазвали протесте дотада протурског Западног јавног мњења, рата Србије и Турске, Рајхштатских преговора, дипломатског “минирања” Цариградске међународне конференције – од стране Британаца и њихових турских савезника (не би ли се спречили планирани уступци дати балканским хришћанима), преко руско–турског рата и слања британске флоте под адмиралом Хорнбијем у мореузе, све до Санстефанског мира и Берлинског конгреса, тријумфа Дизраелијеве британске политике која је без испаљеног метка успела да у великој мери анулира повећани утицај Русије на Балкану и сачува своју доминантну позицију на Оријенту.

Ковићева књига прати и односе унутар Британије током кризе, како оне између Дизраелијеве анти-руско-балканско-хришћанске политике и Гледстоновског опозиционог становишта (које је критиковало аморалност протурског става власти и веровало да будућност Балкана ипак припада његовим хришћанским народима а не урушеном Османском царству), тако и оне унутар саме Дизраелијеве владе, пре свега у односима Дизраелија и лорда Дарбија, шефа британске дипломатије, који је због неслагања с Дизраелијевим тврдим антируским ставом у финалу кризе био замењен Салзберијем. Коришћењем разнородне грађе, од приватних преписки, преко скупштинских полемика и написа у штампи, па све до поверљивих државних докумената, *Дизраели и Источно питање* нас упознаје с Дизраелијевим оценама и ставовима у разним моментима кризе, у тренуцима развијања “посредних стратегија” и његовог играња вишеструких улога, при чему треба истаћи да су неки од коришћених докумената непознати чак и специјализованим британским истраживачима (свакако најважнији међу њима су Дизраелијеви свакодневни извештаји краљици Викторији и његове приватне белешке, познатије као “списи из Хјуланда”

(Hugheland

Papers

)). На

основу њих приметимо колико је Дизраели манипулисао у својим односима са сарадницима, користећи паралелне канале комуникације, сазнаћемо каквим је све погрдним епитетима квалификовао балканске хришћане и њихове државе, с колико је потцењивања говорио о њима као о “превртљивцима који служе свог империјалног господара, Руса”. Постаће нам јасније (нарочито везано за банкрот Турске државе у првој фази кризе, због презадужености спрам зеленашких, британских поверилаца) како је Дизраели, упркос туркофилском ставу и јавном залагању за чврсту политику “одбране интегритета и независности Турског царства”, британског савезника у “обуздавању” Русије, у сваком часу био спреман да их, ако затреба, напусти и остави на милост и немилост унутрашњој дезинтеграцији, не би ли заштитио виталне британске империјалне интересе, а у складу с познатом досетком како је “бити непријатељ Британаца опасно, али бити њихов савезник – кобно”.

Осим што је прворазредно историјско штиво које, као што смо видели, на један модеран начин осветљава утицај личности на исходе крупних историјских догађаја, *Дизраели и Источно питање*

отвара читалаштву праву ризницу из које може да црпи материјал за уочавање и промишљење паралела и сличности између ондашње Велике источне кризе и догађања на Балкану након Хладног рата, током последње две деценије. Приметићемо да готово исте предрасуде и дисквалификативни епитети, некада употребљавани спрам мање-више свих балканских, хришћанских народа, опстају и користе се и дан-данас, пре свега спрам Срба, а све по истој матрици империјалне бојазни од ширења руског утицаја и стратешког постављања спрам њега. Приметићемо како је данашња евроатланска “источна политика”, уз мање модификације због нових околности и идеолошког дискурса измењеног у правцу обезличенијег, “политички коректнијег” и наводно “хуманијег”, а заправо притворнијег израза, заправо директни настављач британске империјалне “источне политике”, чији је најрепрезентативнији и најекслузивнији заговорник био управо Дизраели са својим вештим, реал-политичким макијавелизмом. Приметићемо и извесне разлике – у ондашњој “Великој источној кризи” било је довољно да опозиција подигне глас противљења због заташкавања зверстава над Бугарима, које су Турци починили као британски савезници, да се јавно мњење у знатној мери (пре)окрене против Дизраелијевог кабинета и да аморалној спољној политици причини знатне проблеме. Данашња ситуација је неупоредиво гора по слободу јавног мњења – задњих петнаест година сведоче о готово монолитном медијском једноумљу који безусловно и некритички прати спољну политику наследника Бенцамина Дизраелија, ерла Биконсфилда. Све то нас упућује на закључак како је “дух Бенцамина Дизраелија”, и у оквиру садашње “источне” евроатланске политике, унутар држава које је следе и у њиховом јавном мњењу, не само веома жив – већ да је преовлађујући.